

A crítica ao totalitarismo. A condición humana en H. Arendt. (1906 - 1975)

Pepe Cabido. Compostela, marzo 2024

1.- VIDA

Hannah Arendt nace o 14 de outubro de 1906 en Hannover (Alemaña) e morre en Nova York (EEUU) en 1975, filla única dunha familia xudía acomodada orixinaria de Königsberg (mesma cidade na que nacera Kant), unha cidade de Prusia oriental, que tras pasar á Unión soviética en 1946, recibiu o nome de Kaliningrado; o pai, Paul, é enxeñeiro e a nai Martha Cohn, é unha muller moi culta, que se encarga con esmero e atención á educación da súa filla. Ambos os proxenitores son simpatizantes do socialismo e a nai está involucrada no movemento feminista. A parella por tanto é de ideas abertas e non alimenta un interese especial cara ao xudaísmo, polo que as súas raíces hebreas non foron moi significativas para Hannah, non ata que o odio que explotou cara aos xudeus en Alemaña obrigouna a reflexionar sobre a súa orixe.

En Königsberg, Hannah frecuenta a escola secundaria, a primeira escola secundaria feminina de Prusia Oriental. A rapariga ten un carácter rebelde e é moi inqueda. Por exemplo, sábese que, a pesar de ser unha excelente estudante, é expulsada da escola por tratar de organizar un boicot ás eleccións, como sinal de protesta cara a un profesor que a ofendía. Tras este episodio, Hannah, apoiada pola súa nai, opta por continuar os estudos en Berlín, onde empeza a frecuentar tamén a universidade, aínda que sen estar matriculada. Tras aprobar como alumna libre o exame de selectividade, decide continuar os estudos na Universidade de Marburgo, onde ensina o filósofo Martin Heidegger, de cuxa calidade docente oíu dicir marabillas.

Hannah Arendt se múdase a Marburgo no outono de 1924, onde continúa os seus estudos de filosofía e comeza unha relación sentimental e intelectual con Martin Heidegger. Arendt declarou que sempre soubo desde nena que só o amor pode dar sentido á súa existencia, aínda que para ela este amor estivo marcado por contrastes e desilusións. Un ano despois, decide mudarse a Eriburgo, onde estuda con Edmund Husserl, e logo a Heidelberg, onde obtén a súa licenciatura con Karl Jaspers, presentando unha tese doutoral sobre Agustín de Hipona e o concepto do amor en San Agustín. A partir deste intre, comeza a desenvolver un dos temas principais da súa reflexión: a orixe do mal, tema que a levará a interrogarse constantemente, impulsada polos terribles eventos que arrasarán Europa e o mundo enteiro.

En 1936, Hannah coñece a un intelectual e activista político comunista, Heinrich Blücher, co que casa en 1940 e co que pasará o resto da súa vida. Tamén en 1940, coa entrada de Francia na guerra, a condición dos prófugos que se refuxiaron alí empeora radicalmente. Arendt é enviada ao sur de Francia e xunto coas outras mulleres é encarcerada no campo feminino de Bours, o máis grande dos case 100 campos de reclusión franceses. Consegue escapar de alí para despois reunirse co seu marido, xunto ao que decide tentar fuxir de Europa. En abril de 1941 chega a Lisboa e desde alí logran subirse a un barco que se dirixe a Nova York.

Arendt lánzase con decisión á tarefa de construírse unha nova vida. Para iso, chega mesmo a aceptar a oferta de trasladarse durante uns meses a Massachusetts a casa dunha familia americana que a contrata como aia e criada. Colabora con “Aufbau” (construción), un xornal en alemán que se publica en Nova York no primeiro dunha longa serie de artigos. Arendt sostén a necesidade que teñen os xudeus de opoñerse á abominación nazi a partir precisamente dese ser xudeu sen contar coa axuda dos demais, debe opoñerse como pobo. É importante subliñar

que Arendt non comparte a idea daqueles que interpretaban o antisemitismo como unha expresión de odio cara ás comunidades xudías por pertencer ao pobo elixido, coma se facelo fose un destino inevitable. Ademais diso, Arendt **pensaba que o proxecto dun estado xudeu en Palestina poñería en risco a convivencia pacífica dos pobos que vivían alí. Foi por iso polo que a súa relación co sionismo non foi nunca sinxela nin estivo exenta de conflitos en especial cando cubre como xornalista o xuízo a Eichmann e escribe o seu libro Eichmann en Jerusalén describindo ao nazi como un home normal.**

En 1948, Arendt acepta un posto directivo na Jewish Cultural Reconstruction, o que lle permite regresar finalmente a Europa. Durante a súa viaxe, reencóntrase con vellos amigos como Karl Jaspers e Martin Heidegger, cuxa complicidade co réxime nazi causara unha gran dor a Hannah. Aínda así a amizade con Heidegger fará que Arendt colabore na difusión da obra do filósofo alemán e en certa medida, colabora na divulgación da súa obra e na súa “reinserción” no mundo académico e intelectual. **Esta viaxe bríndalle a oportunidade de reflexionar sobre o sucedido na II Guerra Mundial e observar directamente a transformación do seu país (Alemaña) e de Europa en xeral querer comprender e desde esa comprensión non esquecer para evitar que se repitan os terribes sucesos do século XX en Europa.** Como diría T. Adorno o imperativo que debe guiar a nosa conduta é o seguinte: **“actúa de tal xeito que Auschwitz non se volva a repetir”.** A derrota dos rexímenes de Hitler e Stalin non elimina a necesidade da reflexión e comprensión do fenómeno que a humanidade tiña experimentado: **o totalitarismo.**

2.- OBRAS

- SELECTIVIDADE: Esta reflexión sae á luz no libro *"As orixes do totalitarismo"* (1951) de Hannah Arendt onde ofrece unha **análise inédita sobre as características dos réximes totalitarios** que dominaron Europa na primeira metade do século XX.

- *"A condición humana"* (1958)

O obxectivo da filosofía de Hannah é responder as seguintes **preguntas:**

- Que pasou?
- Por que pasou?
- Como puido pasar?

Ás dúas primeiras cuestións vai responder na obra *"As orixes do totalitarismo"* e a terceira podemos extraer a resposta da súa obra máis antropolóxica *"A condición humana"* (1958) onde denuncia a morte da verdadeira esencia do ser humano no ámbito da “acción” coa perda da experiencia da liberdade.

3.- A SÚA FILOSOFÍA

Imos comezar a análise do totalitarismo para logo relacionalo coa interpretación da natureza humana ou mellor da vida humana entendida como: labor-traballo-acción exposta na obra mencionada. Arendt aborda o tema do totalitarismo analizándoo tanto desde unha **perspectiva histórica** para explicar como xurdiron estes estados totalitarios no século XX, como desde unha **perspectiva antropolóxica** indagando as tres actividades fundamentais da vida labor-traballo-acción. **Para ela o fenómeno do totalitarismo non se pode explicar como un mero acontecemento histórico,** xa que é a posta en marcha dunha maquinaria de dominación total da vida dos individuos. **Advirte que non é o mesmo ditadura, tiranía que réxime totalitario, xa que nos primeiros o que se crean son estruturas de poder que concretan o poder mais queda espazo para o individuo, mentres que o totalitarismo é un fenómeno novo que persegue a**

dominación total so ser humanos, sendo un intento de establecer unha nova forma de non-vida sometendo aos individuos a unha dominación total anulando as posibilidades que encerra a condición humana en especial a capacidade de pensar e a “acción”.

O fenómeno do totalitarismo pretende socavar as actividades fundamentais da vida humana, polo que transcende o seu estudo as simples coordenadas políticas xa que, na medida que é unha maquinaria de dominación total, non é só o establecemento dun réxime político que acumula o poder o que hai que analizar, senón que tamén é preciso comprender o establecemento do dominio total das actividades da vida humana que pon en perigo a condición humana. O totalitarismo une ideoloxía e poder coercitivo para anular o mundo do humano.

Para responder a pregunta de como puido pasar? é preciso referirnos ao seu libro “A condición humana” (1958) onde mantén que o **totalitarismo pretende a aniquilar todo o que nos fai humanos: a pluralidade, a espontaneidade, a individualidade e a esperanza dun novo comezo, dun novo nacer.** Desde a premisa **Aristotélica** definitoria do ser humano como un ser social (**zoom politikón**) por natureza ao estar dotado de palabra vai a distinguir **tres actividades no ser humano** que forman parte da vida activa:

- **labor (animal laborans):** é a actividade que ten con ver co proceso biolóxico da vida, de manernos con vida. Correspóndese coa vida. **Sobrevivir**

- **traballo (homo faber):** é o mundo do traballo, a actividade mediante a cal producimos obxectos. Correspóndese coa mundanidade. **Traballo**

- **Acción:** é a única actividade que se da entre os humanos sen a mediación das cousas ou materia. É a condición humana da pluralidade e a condición da liberdade. Coa acción construímos a comunidade e a **política**.

Para entender o anterior é preciso lembrar que a filosofía alemá parte de que os acontecementos totalitarios do século XX son unha mostra da crise da modernidade. A crise da modernidade enténdese como a perda de sentido das ideas de verdade, xustiza, ben, autoridade, liberdade que dominaron o pensamento occidental desde a época Grega e que recibiron un forte impulso cos ideais ilustrados de emancipación. Esta crise da modernidade levou aou triunfo o “homo faber” en detrimento da acción, eliminando a característica máis importante da condición humana que posibilita a experiencia da liberdade. Denuncia no seu libro a condición humana as inversións que facilitan a aparición dun estado totalitario onde se anula a capacidade de pensar e o individuo se transforma en masa.

Arendt sostén que o totalitarismo (nazismo e o stalinismo) representan réximes que non poden ser explicados polas categorías tradicionais da filosofía e a política. Estes réximes non buscan simplemente transformar as condicións de convivencia humana ou a estrutura social, senón que aspiran a transformar a natureza humana mesma, crendo que todo é posible. Os campos de concentración e exterminio serven como laboratorios para poñer a proba esta crenza fundamental do totalitarismo.

Os campos de concentración estaban concibidos para a consecución dalgúns obxectivos precisos que caracterizan ao réxime totalitario. En primeiro lugar, unha vez que ao recluso fóralle arrebatada calquera personalidade xurídica dado que non foi encarcerado como consecuencia dun delito, logran **destruír a personalidade moral do interno.** Pero o **illamento absoluto** ao que

era sometido o individuo no campo de exterminio despoñía de significado a propia morte, entendida como final dunha vida realizada. En certo sentido arrebatában ao individuo a súa propia morte, demostrando por iso que nada lle pertencía e que el non pertencía a ninguén.

En condicións diferentes pode ser a conciencia individual o que constitúe un obstáculo para esta supresión da dimensión moral do ser humano. Pero o terror totalitario obtén o seu triunfo precisamente porque consegue apartar á persoa moral do escape individualista e facer que as decisións da conciencia fosen absolutamente discutibles e equívocas. Nos campos a alternativa xa non se expón entre o ben e o mal, senón entre o homicidio e o homicidio."

Atopámonos así ante unha situación inédita. Facer o correcto era absolutamente imposible. Todos nun certo sentido convertéronse en cómplices do réxime, porque as S.S. (*Schutzstaffel*: Escuadrón de protección; abreviado SS simbolizado coas runas SS) foi unha organización paramilitar, policial, política, penitenciaria e de seguridade ao servizo de Adolf Hitler e do Partido Nacionalsocialista Obreiro Alemán NSDAP na Alemaña nazi) implicaban aos detidos nos seus crimes. É así como anúlase a liña divisoria entre o perseguidor e o perseguido, entre o asasino e a súa vítima. O eficaz sistema estaba pensado tamén para mitigar o máis posible o sentimento de responsabilidade polos crimes cometidos. Evitar que os verdugos visen os rostros desas vítimas, así como o traballo de médicos e enxeñeiros encargados das cámaras de gas. Aliviar a agonía. A personalidade moral no campo de exterminio queda, por tanto, anulada.

Pero, para que o traballo se executase e os seres humanos convértanse en cadáveres viventes, fai falta dar un paso máis: lograr a anulación da específica identidade individual. Eran varios os métodos, desde as terribles condicións ata o rasurado total, uniforme, grotesco, infinidade de torturas que tiñan como obxectivo non tanto causar a morte como conseguir a aniquilación da dignidade humana.

Os seres humanos froito do terror aplicado polo sistema totalitario é incapaz de reaccionar e de tratar de rebelarse. De feito, os intentos de rebelión foron poucos nos campos porque destruír a individualidade é destruír a espontaneidade, o poder do home para comezar algo novo.

Os individuos vólvense así intercambiáveis porque o que se quere anular son as diferenzas individuais, créase masa. Os contactos políticos entre individuos elimínanse e cada un deles queda relegado a un illamento e a unha impotencia absolutas. Se coa tiranía a capacidade creativa dos seres humanos permanecía intacta e conservábase unha certa forma de vida privada, co totalitarismo quedan destruídas tanto a creatividade humana como a dimensión privada. E o que xorde é un sentimento de non pertencer ao mundo, cousa que se chama alienación.

Desta forma de dominio son parte integrante a propaganda e o adoctrinamento. O réxime do terror non se abandona nin sequera cando os individuos xa están sometidos psicoloxicamente. O terror séguese utilizando porque é a verdadeira esencia do sistema totalitario, que reina sobre unha poboación completamente subxugada. O líder destas masas é infalible, anuncia un proceso histórico que se desenvolve obedecendo esas leis inmutables das que o Führer (o guía) é o intérprete.

Por este motivo, a propaganda caracterízase polo desprezo cara aos feitos en si, e as masas, neste tipo de réxime, xa non cren na súa propia experiencia, senón soamente na imaxinación e no mundo ficticio que o líder describe: efectivamente, o individuo do réxime totalitario xa non

sabe distinguir entre ficción e realidade.

Por tanto, é o totalitarismo o que fixo xurdir, por primeira vez na Historia, o mal absoluto, tan radical que é un mal «non punible», e por tanto «imperdoable», porque non pode ser entendido recorrendo ás categorías coas que normalmente explicamos, ou tratamos de explicar, a presenza do mal nas cuestións humanas.

O libro publícase en 1951 e finaliza, con todo, de maneira un tanto sorprendente, cunha referencia á natureza da acción propiamente «política», «suprema capacidade» pertencente á condición humana, á que Arendt confía a tarefa de abrir outras perspectivas vitais, considerándoa capaz de lograr aquilo que, pola contra, os réximes totalitarios querían eliminar de raíz: trátase, nin máis nin menos, da experiencia humana da «liberdade»

Dito doutra maneira, **é necesario traballar por un futuro** que non sexa simplemente froito do desenvolvemento, entendido como unha evolución necesaria e inevitable dos problemas do presente, senón **que naza máis ben do milagre dunha liberdade «posible» para os seres humanos**, non dunha liberdade abstracta, inconexa e, a final de contas, irreal. **Unha liberdade que, segundo Hannah Arendt, considera como un pilar fundamental, e non simplemente como algo do que vai acompañada, a relación imprescindible cos demais seres cos que compartimos o mundo no que vivimos.**

FONTES

- *Mujeres y pensamiento político: Hahhah Arendt.* Rita Corsi. Ed. Altamarea
- *La condición humana.* Hannah Arendt. Paidós

TEXTOS DE SELECTIVIDADE

TEXTO 1: ARENDT (texto 1) As orixes do totalitarismo.

Dende os gregos sabemos que unha vida política moi evolucionada alberga unha enraizada suspicacia cara esta esfera privada, unha profunda hostilidade cara o inquietante milagre contido no feito de que cada un de nós fique como é –singular, único, inmutable. Toda esta esfera do simplemente outorgado, relegada á vida privada na sociedade civilizada, constitúe unha ameaza permanente á esfera pública porque a esfera pública está tan consecuentemente baseada na lei da igualdade como a esfera privada está baseada na lei da diferenza e da diferenciación universais. A igualdade, a diferenza a todo o que está implicado na simple existencia, non nos é outorgada, senón que é o resultado da organización humana, en tanto que se guía polo principio da xustiza. Non nacemos iguais, chegamos a sê-lo como membros dun grupo pola forza da nosa decisión de concedernos mutuamente dereitos iguais. A nosa vida política descansa na presunción de que podemos producir a igualdade a través da organización, porque o home pode actuar nun mundo común, cambialo e construílo, xunto cos seus iguais e só cos seus iguais.

ARENDT, H.: As orixes do totalitarismo (Segunda parte, Capítulo 9: A decadencia do estado-nación e o fin dos dereitos).

TEXTO 2: ARENDT (texto 2) As orixes do totalitarismo

A iniciativa intelectual, espiritual e artística é tan perigosa para o totalitarismo como o é a iniciativa do gánster para o populacho, e as dúas son mais perigosas que a simple oposición política. A implacable persecución de cada forma superior de actividade intelectual polos novos dirixentes de masas procede dalgo mais que do seu resentimento natural contra todo o que non son quen de comprender. A dominación total non permite a libre iniciativa en campo algún da vida, tampouco ningunha actividade que non sexa abertamente previsible. O totalitarismo no poder substitúe invariablemente a todos os talentos de primeira fila, cales foran as súas simpatías, por aqueles fanáticos e tolos nos que a carencia de intelixencia e de creatividade segue a ser a mellor garantía da súa lealdade.

ARENDT, H.: As orixes do totalitarismo (Terceira parte, Capítulo 10: Unha sociedade sen clases).